

Malynovych L. M. Conditions to ensure continuity in the work of educational kindergartens and schools

The article suggests results of the research which aims to identify opportunities for improving psychological readiness of children with hearing impaired to studying in educational institutions of various types while ensuring continuity in the organization of pre-school and school educational work. The author used the results of his own research, which was conducted among institutions of compensatory and educational type over the years 2002-2012 in Lviv and other regions of Ukraine.

Key words: *continuity, integration, inclusion, dactyl, sign language, willingness to learn, educational institutions of various types (educational, special (compensating type)).*

УДК 37.015.3:159.9

Р. І. Сірко

**ЗМІСТОВНО-ОПЕРАЦІЙНІ ЗАСАДИ
ПІДГОТОВКИ ПСИХОЛОГІВ У ВИЩИХ
НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ДО ПРАКТИЧНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ В СИСТЕМІ МНС УКРАЇНИ**

У статті досліджуються проблеми професійної підготовки спеціалістів із практичної психології у спеціалізованих навчальних закладах системи МНС. Аналізується зміст базових навчальних програм, у тому числі і авторських, характеризуються методики, прийоми та психотренінгові технології для надання психологічної допомоги населенню.

Ключові слова: *навчальна програма, екстремальна психологія, стресовий стан, деструкти психіки, психокорекція, професійно-екстремальна підготовка.*

Постановка проблеми. Підвищеної уваги сьогодні вимагають екстремальні ситуації в Україні, тому що збільшується їх кількість та рівень складності. Катастрофічні, техногенні та природні явища загрожують нормальному функціонуванню економіки та життєдіяльності людини, призводять до гострих психічних захворювань та розладів нервової системи. Саме тому одним із пріоритетів державної політики у сфері цивільного захисту є вирішення проблеми доступності психологічної допомоги для різних верств населення, які потерпіли від наслідків техногенних аварій та катастроф, а водночас і сама діяль-

ність спеціаліста МНС супроводжується стресогенними факторами, які ставлять високі професійні вимоги до випускників вищих навчальних закладів і до його психологічної підготовленості. Відтак особливу соціальну значущість набувають питання отримання психологічних знань студентської та курсантської молоді.

Цю проблему мала б вирішити психологічна підготовка спеціалістів, але, як показує практика та аналіз спеціальної літератури, навчання та виховання майбутніх рятувальників не достатньо опираються на комплекс психологічних знань про розвиток і формування особистості. У той же час деякі складові системи сучасного навчання – його деіндивідуалізація, надмірна колективізація, зведене до мінімуму неформальне спілкування – практично вичерпали свої можливості. А наукова психологія виявилась неготовою до стрімкого росту запитів практики, відчувається великий брак спеціалістів, які б могли навчати людей практичним технікам і технологіям управління своєю поведінкою, корегувати рівень їх психічного здоров'я та емоційної сфери. Тому постала нагальна необхідність у великій кількості психологів і соціальних працівників.

Стан дослідження. Аналіз літературних джерел показав, що проблемі фахівця, задіяного в екстремальних умовах діяльності, приділяється недостатня увага [1; 2; 3; 4; 5; 8; 11; 12]. Так, визначені нормативно-організаційні засади підготовки кадрів, розроблені кваліфікаційні характеристики, типові плани, державні програми з усього спектра навчальних дисциплін [1; 7; 10; 14]. Проаналізовані принципи підготовки майбутнього фахівця такі як гуманізм, демократизм, особиста відповідальність, пріоритет загальнолюдських цінностей [1; 7; 10; 14]. Розглядаються особливості поведінки людини у надзвичайних ситуаціях різного типу техногенних та природних катастроф [4; 8]; вивчаються аспекти поведінки людини у разі терористичних актів та паніки у натовпі [1; 2; 12]; аналізуються психотравмуючі чинники та їх вплив на психіку індивіда в екстремальних умовах [1; 2; 3; 5; 6; 12]; досліджується психологічне забезпечення професійної та функціональної надійності персоналу під час виконання завдань в умовах, що потребують гранічної мобілізації фізичних, психологічних та моральних якостей особистості [2; 7; 10; 11; 12; 14]; вивчаються психічні стани (страх, фобії, висотна ейфорія, апатії), які виникають у фахівців у надзвичайних ситуаціях [1; 3]; розробляються методи регуляції і саморегуляції психічних станів в екстремальних умовах [9; 12]; аналізуються стрес-фактори, які впливають на ефективність професійної діяльності [1; 3; 5; 9; 12]; впроваджуються новітні технології у психологічну екстремальну підготовку працівників [2; 7; 9; 10; 12; 14].

Водночас проблемі підготовки практичного психолога відводиться недостатнє місце у психолого-педагогічній літературі. Існують лише окремі дослідження, в яких порушується така проблема [12; 13; 15]. Нині відсутній системний підхід до підготовки психолога, не розроблені концептуально-дидактичні і змістовно-операційні положення щодо формування змісту предметів і курсів підготовки фахівців; у методологічному плані погано представлена психологічна практика; недостатня якість практично-прикладних знань, які він отримує у навчальному закладі; під час формування навчальних планів не повною мірою враховуються сучасні інтерактивні технології; не розроблена психограма професії «психологія діяльності у особливих умовах»; не вивчені функції психолога у разі професійно-екстремальної діяльності. Окрім того, недостатньо враховується специфіка діяльності майбутніх фахівців системи МНС, не представлені методики розвитку професійно-прикладних психічних якостей спеціаліста, недостатньо функціонує система соціально-психологічної служби, не представлені шляхи її розвитку у вищих навчальних закладах освіти.

Метою статті є розробка змістовно-операційних засад, програм і курсів у психологічно-екстремальній підготовці практичних психологів для діяльності в особливих умовах.

Виклад основних положень. Концепцію підготовки психологів розроблено на основі «Загальної декларації прав людини», «Положення про психологічну службу», «Етичного кодексу психолога» відповідно до законів України «Про Вищу освіту». Метою розробки концепції є удосконалення системи підготовки кадрових психологів у вищих навчальних закладах МНС, створення можливостей подальшого працевлаштування випускників, підвищення рівня їх соціального захисту.

Реалізація концепції підготовки психологів базується на таких формах і методах навчання: лекційних, семінарських та лабораторних заняттях; самостійній та індивідуальній роботі студентів; на підготовці курсових та дипломних робіт; психотренінгах, ділових та рольових іграх; психологічних практиках з екстремально-професійної діяльності, вікової та клінічної психології, психокорекції, складанні іспитів та заліків.

Комплексну підготовку спеціалістів із практичної психології для МНС найбільш доцільно проводити при кафедрах педагогіки та психології спеціалізованих вузів України. У таких закладах склалися для цього найбільш сприятливі умови. По-перше, саме у спеціалізованих ВНЗ можлива продуктивна співпраця кафедр, які забезпечують не тільки психологічну підготовку, а й знання зі специфіки діяльності в екстремальних умовах. По-друге, відомчі навчальні заклади мають можливість забезпечити студента спеціалізованими базами для прохо-

дження практики, наближеними до екстремальних умов діяльності. По-третє, такі навчальні заклади дають ґрунтовні знання з філософського, культурологічного та медико-біологічних напрямів, а саме міждисциплінарні дослідження визначають пріоритети розвитку сучасної науки про людину.

На основі теоретичного аналізу літератури в структуру діяльності фахівця з практичної психології можна включити такі основні види робіт, як: пропаганда психологічних знань; планування, організація та проведення досліджень психологічних явищ та розробка рекомендації з їх корекції, їх систематизація та прогноз; проведення психологічних тренінгів, ділових та рольових ігор; надання консультативної допомоги населенню з питань психології; оцінка психічного здоров'я особистості та розробка методів його корекції; медико-психологічна, психолого-психіатрична та психолого-юридична експертиза.

У процесі підготовки фахівця-психолога ми виокремлюємо загальнотеоретичну підготовку, спеціально-теоретичну (базову) підготовку та професійно-екстремальну підготовку. Під загальнотеоретичною підготовкою студента ми розуміємо систему знань, сконцентрованих в історичних, культурологічних, політичних, правових, філософських та природничих дисциплінах. Вона спрямована на формування базових знань із засад суспільного життя, особливостей соціально-економічних законів, теорії управління соціальними процесами, проблемами біологічного, соціального та індивідуального розвитку і біології здоров'я людини, питаннями забезпечення умов життєдіяльності. Цей напрям роботи забезпечать такі дисципліни, як «Історія України», «Ділова українська мова», «Філософія», «Культурологія», «Іноземна мова», «Соціологія», «Економічна теорія», «Політологія», «Основи правознавства», «Демографія», «Фізичне виховання», «Екологія», «Охорона праці», «Вікова фізіологія та валеологія», «Педагогіка».

Під спеціальною теоретичною базовою підготовкою розуміється система знань, сконцентрованих у психологічній науці, сформовані інтелектуальні та комунікативно-корекційні уміння, які забезпечать майбутньому фахівцю відповідний рівень майстерності. В процесі навчання студенти та курсанти повинні засвоїти понятійний апарат загально-психологічних дисциплін, їх методологічні та теоретичні основи; історію становлення психологічної науки; вчення про розвиток психіки на різних етапах онто- та соціогенезу; погляди на психологічну структуру особистості, представлену в основних теоріях світової та вітчизняної психології; закономірності функціонування соціальних груп; методи обробки результатів психологічного дослідження. Опа-

нування системою знань допоможе майбутньому спеціалісту створити уявлення про матеріальний субстрат психіки та механізми його об'єктивації та розоб'єктивації, анатомію та еволюцію нервової системи та закони вищої нервової діяльності, що детермінують психічну діяльність. Спеціальну теоретичну базу підготовки забезпечують ««Основи анатомії та фізіології центральної нервової системи людини», «Загальна психологія», «Вступ до спеціальності», «Порівняльна психологія», «Експериментальна психологія», «Історія психології», «Вікова психологія», «Соціальна психологія», «Педагогічна психологія», «Психодіагностика», «Диференціальна психологія», «Основи психокорекції», «Методологічні та теоретичні проблеми психології», «Основи дефектології», «Основи клінічної психології», «Основи патопсихології», «Практикум з психокорекції», «Психологія праці», «Практикум з психології», «Психологія сім'ї», «Психіатрія», «Тренінг комунікативності», «Тренінг сензитивності», «Етнопсихологія», «Психологія девіантної поведінки», «Конфліктологія».

Поняття професійно-екстремальної підготовки ввів професор М. М. Козяр, під якою розуміється «організовано-цілеспрямований процес навчання, виховання, розвитку та формування фахівців з НС, спрямований на оволодіння сукупністю загальних знань, навичок і вмінь, які необхідні для екстремальної діяльності у різних надзвичайних ситуаціях» [2, с.110]. Вищезазначений вид підготовки психолога-професіонала забезпечується таким блоком дисциплін:

- спрямованих на засвоєння знань з особливостей діяльності аварійно-рятувальних служб у надзвичайних ситуаціях;
- розрахованих на вивчення теоретично-прикладних аспектів діяльності у різних видах професій, пов'язаних із ризиком;
- пов'язаних із різними аспектами психологічного забезпечення професійно-екстремальної діяльності.

Для забезпечення професійно-екстремальної підготовки нами розроблені авторські програми та курси з дисциплін «Екстремальна психологія», «Військова психологія», «Юридична психологія», «Психологія кризових ситуацій», «Психологічна підготовка фахівців в надзвичайних ситуаціях», «Професійна придатність до діяльності в надзвичайних ситуаціях та професійна деформація», «Психологія посттравматичної реабілітації». До цього виду підготовки курсантів та студентів належать такі науки: «Безпека життєдіяльності», «Теоретичні та практичні аспекти управління у надзвичайних ситуаціях», «Екологічна та техногенна безпека», «Пожежна та аварійно-рятувальна техніка», «Медицина надзвичайних ситуацій», «Соціальна робота».

Першим базовим теоретико-практичним курсом у навчальному процесі підготовки психологів є розроблені авторська програма та курс

«Психологія кризових ситуацій». Курс складається з лекційного матеріалу, семінарських та практичних занять. У теоретичному плані розглядаються особливості поведінки людей у різноманітних екстремальних ситуаціях, а саме: втрата і смерть близької людини, роботи та особистої свободи; насильство та його наслідки; терористичні акти; техногенні та природні катастрофи та їх вплив на психіку людей. Значна увага приділяється психології кризи, її біографічним, віковим та професійним аспектам; аналізуються посттравматичний стресовий розлад; хвороба як втрата здоров'я, суїцидальна та адиктивна поведінка як деструктивні виходи з кризи; психологія вмирання та смерті; життя в секті та тюремна криза.

У ході практичних занять передбачено вивчення різноманітних психокорекційних та тренінгових технологій, які спрямовані на покращення емоційного стану індивіда, який знаходиться у кризовій ситуації. Студенти та курсанти ознайомлюються з методами символдрами та тренінгами як адаптованими, так і розробленими, спрямованими на корекцію психологічних реакцій та поведінки людей, які стали жертвами терористичних актів, насильства в сім'ї та сексуального насильства. Запропоновані нами скринінг-методики та ігрова терапія, яку в аналізованому курсі повинен засвоїти індивід, спрямовані на визначення схильності особистості до алкогольної та наркотичної залежності та профілактики адиктивної поведінки.

Передбачається також ознайомлення з тестовими методиками, які діагностують аутодеструктивну поведінку під час суїцидів та суїцидальних тенденцій особистості та факторів, що їх детермінують. Акцент робиться на діагностиці інтелектуальної сфери, толерантності до емоційних навантажень та особистісному психологічному захисті. В практичному плані майбутній психолог засвоює методіку реорієнтаційного тренінгу, яка спрямована на формування нових поведінкових стратегій, що формують задоволеність життям. Адапований нами тренінг «Зцілення від горя» спрямований на консультування особистості, яка пережила втрату близької людини, її смерть або ж власну важку хворобу, що допоможе практичному психологу знайти шляхи подолання кризи та скорегувати поведінку людини. Розроблений автором тренінг «Профілактика суїцидальної поведінки» дає можливість ознайомитися з особливостями індивіда, який знаходиться в стані гострої суїцидальної кризи, опанувати методи надання превентивної допомоги щодо попередження суїцидальних спроб та шляхи формування комунікативного процесу в ході суїцидальної інтервенції. У практичному плані розроблений спеціальний семінар із питань вербального спілкування за темою «Особливості спілкування із жертвою», що дає можливість оволодіти майбутньому психологу-практику різними формами спілкування та його корекцією.

Важливим базовим теоретико-практичним курсом професійно-екстремальної підготовки психологів є авторський курс «Екстремальна психологія». В розробленій нами програмі передбачено вивчення психологічних аспектів діяльності аварійно-рятувальних служб та особистості працівника МНС як суб'єкта праці. Вивчаються проблеми екстремальної психології, етапи її становлення, методологічні засади, завдання та принципи; характеризується структура діяльності в екстремальних умовах та дається психологічний аналіз помилкових дій професіонала. Значна увага приділяється вивченню особистості, її структурам та основним підструктурам – біопсихічній, ментально-психічній, соціопсихічній, свідомості-самосвідомості. Акцент робиться на психічних процесах та індивідуально-психологічних властивостях особистості та специфіці їх виявів у надзвичайних ситуаціях, закономірностям формування та методам корекції. В розділі програми, присвяченому афективній сфері особистості, увага акцентується на категорії емоцій, їх видах, сутності, знаку та емоційному реагуванні індивіда в стресових ситуаціях. Поглиблено вивчаються негативні емоційні стани, що вносять значні деструктивні зміни у психіку особистості.

Оволодіння курсом екстремальної психології повинно озброїти майбутнього фахівця-психолога знаннями про основні стресові стани, які виникають в екстремальних ситуаціях, стресогенні фактори та деструкти психіки особистості, що виконує професійну діяльність в особливих умовах. Детально аналізуються компенсаційні механізми, такі як психологічний захист та копінг-стратегії, які формують поведінку особистості у надзвичайних ситуаціях. Акцентується увага на взаємозв'язку емоцій з вольовою сферою індивіда як психічним утворенням, що є однією з основних детермінант поведінки людини в екстремальних ситуаціях. Розглядається проблема психології групи, яка знаходиться в екстремальних умовах, її позитивні та негативні феномени; особливості формування слухів; динаміка та причини виникнення групової паніки; психологічні механізми лідерства.

Кожна тема курсу завершується лабораторно-практичним заняттям для успішного засвоєння знань. У ході розроблених нами та адаптованих до екстремальних умов діяльності існуючих у психологічній літературі спеціальних методик та прийомів студент засвоює правила поведінки людей у надзвичайних ситуаціях, оволодіває технікою надання екстреної психологічної допомоги, яка застосовується як у свідомому стані, так і під час марення, галюцинацій, апатії, ступору, страху, істеричного та епілептичного нападів. Під час засвоєння методів психологічної допомоги значна увага нами приділяється прийомам дебрифінгу, спрямованому на попередження посттравматичних стре-

сових розладів. Також у програму внесено спеціально розроблені нами вправи та методики корекції психічних процесів. В ході практичних занять передбачено також вивчення різноманітних психокорекційних та тренінгових технологій, які спрямовані на покращення емоційного стану індивіди. Майбутні психологи вчать діагностувати посттравматичний стресовий розлад та оволодівають засобами проведення тренінгу з психофізіологічної та соціальної реадaptaції.

Після засвоєння програми курсу з екстремальної психології студенти та курсанти повинні вміти надавати екстрену психологічну допомогу; проводити психокорекційні заходи з метою покращення емоційного стану фахівця, діагностувати ознаки посттравматичного стресового розладу та наявність емоційних та поведінкових порушень.

Висновки. Основними компонентами структури діяльності фахівця-психолога є: пропаганда психологічних знань, корекція психічних станів та властивостей особистості, деструктив її поведінки, надання консультативної допомоги населенню, яке постраждало під час катастрофи, та рятувальникам, психологічна, психолого-психіатрична та психолого-юридична експертиза.

У процесі професійної підготовки виділяються: загальнотеоретична, спеціально-теоретична, професійно-екстремальна підготовки.

Запропоновані нами складові системи змістовно-методичного забезпечення підготовки психологів для практичної роботи містять: авторські програми дисциплін «Екстремальна психологія» та «Психологія кризових ситуацій», їх удосконалений зміст, розроблені нами та адаптовані в спеціальній психологічній літературі методики діагностики структури особистості та технології її корекції, спеціальні семінари. Оволодіння вищевказаним матеріалом допоможе майбутньому фахівцю узагальнити та систематизувати набуті знання і озброїти його методиками для практичної діяльності.

1. Варій М. Й. Військова психологія і педагогіка: посібник / М. Й. Варій, М. М. Козяр, М. С. Коваль; за заг. ред. М. Й. Варія. – Львів: Сполум, 2003. – 624 с.

2. Козяр М. М. Екстремально-професійна підготовка до діяльності у надзвичайних ситуаціях / М. М. Козяр. – Львів: СПОЛЮМ, 2004. – 376 с.

3. Лебедев В. И. Личность в экстремальных условиях / В. И. Лебедев. – М.: Политиздат, 1989. – 304 с.

4. Малкина-Пых И. Г. Экстремальные ситуации / И. Г. Малкина-Пых. – М.: Изд-во Эксмо, 2005. – 960 с.

5. Самонов А. П. Психологическая подготовка пожарных / А. П. Самонов, Б. А. Вяткин. – Пермь: Кн. изд-во, 1975. – 47 с.

6. Столяренко А. М. Экстремальная психопедагогика / А. М. Столяренко. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 607 с.

7. Основи психологічного забезпечення діяльності МНС: підручник / за заг. ред. В. П. Садкового. – Х.: УЦЗУ, 2009. – 244 с.
8. Осипова А. А. Справочник психолога по работе в кризисных ситуациях / А. А. Осипова. – Ростов н/Д: Феникс, 2005. – 315 с.
9. Організація психологічної підготовки особового складу підрозділів Сухопутних військ: навчально-методичний посібник / за ред. Г. П. Воробйова. – Львів: АСВ, 2012. – 430 с.
10. Психологічне забезпечення професійної діяльності працівників пожежно-рятувальних підрозділів МНС України: навчальний посібник / Микола Андрійович Кришталь. – Черкаси: Академія пожежної безпеки імені Героїв Чорнобіля, 2011. – 226 с.
11. Психология экстремальных ситуаций для спасателей и пожарных / под общ. ред. Ю. С. Шойгу. – М.: Смысл, 2007. – 319 с.
12. Психология и педагогика. Военная психология / под ред. А. Г. Макахова. – СПб.: Питер, 2004. – 464 с.
13. Рабочая книга практического психолога: пособие для специалистов, работающих с персоналом / под ред. А. А. Бодальова, А. А. Деркача, Л. Г. Лаптева. – М.: Изд-во Ин-та психотерапии, 2001. – 460 с.
14. Екстремальна психологія: підручник / за заг. ред. проф. О. В. Тімченка. – К.: ТОВ «Август Трейд», 2007. – 502 с.
15. Школьная психологическая служба: вопросы теории практики / И. В. Дубровина. – М.: Изд-во МГУ, 1991. – 202 с.

Сирко Г. И. Содержательно-операционные принципы подготовки психологов в высших учебных заведениях к практической деятельности в системе МЧС Украины

В статье исследуются проблемы профессиональной подготовки специалистов по практической психологии в специализированных учебных заведениях системы МЧС. Анализируется содержание базовых учебных программ, в том числе и авторских, характеризуются методики, приемы и психотренинговые технологии для оказания психологической помощи населению.

Ключевые слова: учебная программа, экстремальная психология, стрессовое состояние, деструкты психики, психокоррекция, профессионально-экстремальная подготовка.

Sirko R. I. Content and operating basis of psychologists' training in higher educational establishments for practical activities in the system of Ministry of Emergency Situations of Ukraine

The article deals with the problems of practical psychology experts professional trainings at special educational establishments in the system of MES. The contents of basic curriculum's are analysed, including author's ones. Specially developed methods and techniques, as well as psycho training technologies for psychological support of the population are described.

Key words: curriculum, extreme psychology, stress, destructs of psycho, psycho-correction, professional extreme training